

KOXLEAR IMPLANTANT BO‘LGAN BOLALARNING 3P-REABILITATSIYASI

Haqberdiyev Jamoliddin Abdug‘affor o‘g‘li-Jizzax davlat pedagogika instituti
“Maxsus pedagogika” kafedrası o‘qituvchisi

Anotatsiya: Maqolada Koxlear implantatsiya jarrohligi orqali bolalarning nutqini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, bolalarning umumiy nutq, aloqa ko‘nikmalarini rivojlantirish, asbobdan foydalangan holda atrofdagi tovushlarni va nutqni eshitish qobiliyatini rivojlantirish, eshitish ontogenezi, eshitish idrokini rivojlantirishning boshlang‘ich nuqtasi, bolaning yaqin kattalar bilan hissiy o‘zaro ta’sirining shakllanishi shuningdek bolaga va uning oilasiga psixologik yordam e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: Koxlear implantant, reabilitatsiya, lokalizatsiya, ontogenez, integratsiya, vizual tafakkur.

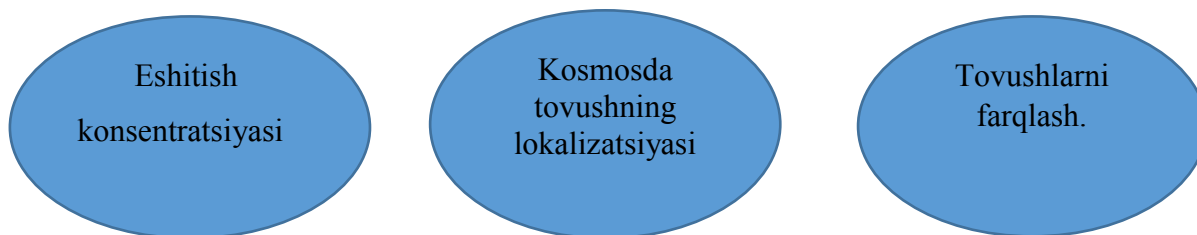
Eshitish idrokining tabiiy rivojlanishi va nutqning o‘z-o‘zidan rivojlanishining “faol nuqtasi” hisoblanadi.Mahalliy surdopsixologiya va kar-pedagogika ilmiy maktabining asosiy pozitsiyasi - normal va zaif eshitish qobiliyatiga ega bo‘lgan bolalarning rivojlanish qonuniyatlarining birligi to‘g‘risidagi qoida (L.S.Vygotskiy, R.M.Boskis, F.F.Rau, B.D.Korsunskaya, J.I. Shif). , I. A. Sokolyanskiy, A. I. Meshcheryakov, A. A. Venger-Kataeva, E. I. Leonhardt, N. D. Shmatko, T. V. Pelymskaya va boshqalar) rivojlantirilgan.

Reabilitatsiya maqsadi - bolani CI dan sog‘lom rivojlanish yo‘liga o‘tkazish deb hisoblaymiz va shuning uchun normal eshitadigan bolaning aqliy rivojlanishi haqidagi zamonaviy ilmiy g‘oyalarga murojaat qilamiz. CI bo‘lgan bolaning samarali reabilitatsiyasini yaratish uchun eshitish, aloqa va nutqning tabiiy rivojlanishining boshlang‘ich nuqtasini tushunish juda muhimdir.

Ishga tushirish nuqtasi haqidagi fikrlar har xil bo‘lishi mumkin.

Agar erta eshitish ontogenezi eshitish funksiyasining rivojlanishi sifatida alohida ko‘rib chiqilsa, u holda bu hayotning birinchi yilidagi bolaning eshitish konsentratsiyasidan shartsiz reaksiyalar turiga qarab kosmosdagi tovushlar, nonutqiy va nutq tovushlarini farqlash uchun ketma-ket o‘tishi tushuniladi. (1-rasmga qarang).

Eshitish funksiyasining rivojlanishi sifatida eshitish ontogenezi
(tibbiy kontekst)

Eshitish ontogenezi bunday tushunish bilan, eshitish idrokining rivojlanishining boshlang‘ich nuqtasi shartsiz reaksiyalar turiga qarab davom etadigan eshitish konsentratsiyasi, so‘ngra bolaning keyingi bosqichga - kosmosdagi tovushlarni lokalizatsiyasiga, nutqiy va nonutqiy tovushlarni farqlash undan keyingi bosqichga o‘tishi.

Agar eshitish ontogenezi alohida emas, balki bolaning yaqin kattalar bilan hissiy o‘zaro ta‘sirining shakllanishi va rivojlanishi kontekstida ko‘rib chiqilsa (E.R.Baenskaya, 2016), u holda eshitish idrokining tabiiy rivojlanishining boshlang‘ich nuqtasi boshqacha bo‘ladi. (2-rasmga qarang).

Eshitishning ontogenezi (psixologik – pedagogik kontekst)

- Eshitish konsentratsiyasi
- Chaqaloqning yaqin kattalar bilan hissiy muloqoti
- O‘zaro ta‘sir holatlarida uni tushunish tufayli tovush manbasini izlash
- Tovushlarni o‘zaro ta‘sir vaziyatlarda tushunish tufayli farqlash

Ushbu ilmiy g‘oyalar kontekstida, shartsiz reaksiyalar turiga qarab davom etadigan eshitish konsentratsiyasi eshitish idrokini rivojlantirish uchun boshlang‘ich nuqta emas va bolani avtomatik ravishda keyingi bosqichga - kosmosdagi tovushlarni lokalizatsiya qilishga olib kelmaydi.

Eshitish idrokini rivojlantirishning boshlang'ich nuqtasi va sharti hayotning birinchi yilidagi bolaning yaqinlari bilan hissiy muloqotini shakllantirish va murakkablashtirishdir, chunki eshitish qobiliyatidan foydalanish zarurati emotsional rivojlanish yaqin atrof-muhit bilan o'zaro munosabat jarayonida paydo bo'ladi.

Eshituvchi chaqaloq va yaqinlar o'rtasida hissiy muloqotning shakllanishining ko'rsatkichi odatda, aynan o'sha paytda bolaning kattalarning hissiy ko'rinishlariga aniq yo'nalishi va mos keladigan reaksiyalari paydo bo'ladi: u birinchi marta onasining ovoziga tovushlar bilan javob bera boshlaydi, birinchi tabassum va birinchi ovozli reaksiyalar paydo bo'ladi. u bilan suhbatga javoban, u unga yaqinlashganda nafaqat xursand bo'ladi, balki muloqotda tashabbus ko'rsatadi, uni faol ravishda talab qila boshlaydi, yaqinlari bilan muloqot qilishdan zavqlanishni kutadi, faol ravishda "tovush chiqaradi" (E.R. Baenskaya, 2016).

Hayotning birinchi yilidagi bola tovushlarni o'zlashtirishni o'rganadi va shuning uchun ular yaqin insonlar bilan o'zaro munosabatlarda ma'noga ega bo'ladi, u bilan bevosita muloqotda, umumiy konsentratsiyada, turli xil tovushli o'yinchoq ustida ishlashda ham zavqlanish tajribasiga ega.

Bundan tashqari, bola tovushlarni ajrata boshlaydi va yana shuni ta'kidlamochimizki, bu o'sha paytda sodir bo'ladi va tovushlar ma'lum taassurotlar va tajribalar bilan bog'liq, shuning uchun tovushlarga reaksiya bolaning eshitgan narsasiga hissiy munosabatini o'z ichiga oladi: ajablanib, xafagarchilik, qayg'u, g'azab, quvonch, chalkashlik va xijolat va boshqalar.

Shunday qilib, eshituvchi bolaning eshitish idrokini rivojlantirishning boshlang'ich nuqtasi chaqaloq va yaqinlari o'rtasida hissiy muloqotni shakllantirishdir.

Keling, eshituvchi bolaning nutqini rivojlantirishning boshlang'ich nuqtasini ko'rib chiqaylik. Yana bir bor ta'kidlaymizki, biz nutqning shakllanishini alohida emas, balki eshitish chaqaloqning hayotning birinchi yilidagi yaqinlari bilan hissiy o'zaro ta'sirining shakllanishi va murakkabligi kontekstida ko'rib

chiqamiz. Zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutqning rivojlanishi bolaning xatti-harakatlarini affektiv tashkil etish mexanizmlarining shakllanishiga va yaqinlarning bola bilan hissiy o'zaro ta'siri tabiatining murakkablashishiga bevosita bog'liq (Nikolskaya O.S., Baenskaya E.R. va boshqalar).

Kichikintoyning nutqini rivojlantirishdagi birinchi qadam hayotning birinchi oylarida, chaqaloq o'z yaqinlari bilan faol muloqotda bo'lganda, kattalar bilan hissiy muloqotni shakllantirish bilan bog'liq bo'lishi kerak. Bu o'zaro ta'sir u onaning intonatsiyalarini tushunish va takrorlash, o'z holatlarini ifodalash va ona tilining fonemalarini talaffuz qilishni boshlaydi.

Nutqning dastlabki ontogenezidagi navbatdagi qadam xirillashning paydo bo'lishidir. U keyinchalik rivojlanadi va bolaning yaqin kattalar bilan muloqotiga xizmat qilgani uchun, kattalar ishtirokida rag'batlantiriladi va doimiy ravishda ularning umumiy o'yinlariga hamroh bo'ladi. Ushbu takrorlanadigan vaziyatlarning orqasida birinchi proto-so'zlarni (bay-bay, ku-ku, portlash va boshqalar) tuzatish bolaning nutqini rivojlantirish bosqichiga aylanadi, bu o'sha vaqtga kelib allaqachon kattalar bilan o'zaro munosabatlarning affektiv stereotipiga tayanish tufayli rivojlanishi mumkin.

Iltimos, murojaat, qo'ng'iroq nihoyat, ko'rsatma sifatida ishlatiladigan birinchi "haqiqiy" so'zlarning (ona, ana, berish va boshqalar) paydo bo'lishi ham kattalar bilan hissiy o'zaro munosabatlarning murakkablashishi bilan bog'liq. Buning yordamida bilvosita aloqa imkoniyatlari kengayib bormoqda nafaqat narsalar, o'yinchoqlar, imo-ishoralar, balki so'z orqali. Asta-sekin, so'z nafaqat ob'ektlar va harakatlarni, balki bola bilan sodir bo'layotgan narsaning sifatini ham bildira boshlaydi (siz qila olmaysiz, mumkin, bo-bo), bu o'zaro ta'sirning imkoniyatlarini kengaytiradi, uning sifati o'zgaradi. Bola kattalar bilan hissiy munosabatda bo'lish jarayonida bu so'zlarni o'z-o'zidan o'zlashtiradi va ulardan zavqlanish, o'ynash, tasdiqlash, birinchi navbatda, harakat va vaziyatning yoqimli takrorlanishi, uni boshqarish imkoniyati uchun faol foydalana boshlaydi.

Hayotning birinchi yilidagi eshitish va nutq ontogenezini tushunish bizning koxlear implantatsiyadan keyin bolani reabilitatsiya qilishga bo'lgan yondashuvimiz asosida yotadi va CI bilan bolaning yaqinlari bilan hissiy o'zaro ta'sirini boshlash orqali reabilitatsiyani boshlash zarurligini belgilaydi.

Agar biz to'satdan eshitish qobiliyatini yo'qotgan, ammo yaqinlari bilan hissiy munosabatni saqlab qolgan bolaning operatsiyadan keyingi reabilitatsiyasi haqida gapiradigan bo'lsak, boshlang'ich nuqta boshqacha bo'lishi mumkin. Ma'lumki, kar bolaga yordam darhol ko'rsatiladi, chunki bolaning yaqinlari bilan o'zaro munosabatlarning buzilishining oldini olish juda muhim va buning uchun har qanday holatda ham aloqani saqlab turish kerak.

Surdopedagog eshitish qobiliyatini yo'qotish tufayli yuzaga kelgan suhbatdoshning nutqini idrok etishdagi qiyinchiliklarni "aylanib o'tishga" yordam beradi, kar bolani nutq o'rnini bosuvchi vositalardan (labda o'qish va yozma nutq) foydalanishga o'rgatadi va uning og'zaki nutqini saqlab qoladi. Muloqot endi past hissiy asosda amalga oshiriladi, vizual idrok asosiy tayanchga aylanadi, bu albatta aloqa sifatini o'zgartiradi, lekin faqat shu tarzda kar bola operatsiyadan oldin yaqinlari bilan o'zaro munosabatni saqlab turishi mumkin.

Koxlear implantatsiyadan so'ng, bunday bola hayotining birinchi yiliga xos bo'lgan hissiy o'zaro ta'sirni "faollashtirishi" shart emas, boshqa vazifa paydo bo'ladi - yo'qolgan o'zaro ta'sirni to'liq hissiy asosda tiklash. Bu eshitish halokati sodir bo'lgan ontogenez nuqtasi va atrof-muhit bilan to'liq hissiy asosda o'zaro ta'sir qilish.

To'satdan kar bola bilan boshqa vaziyatni ham ko'rib chiqish muhimdir - bu yoki boshqa sabablarga ko'ra implantatsiyadan oldin yaqinlar bilan aloqa va hissiy o'zaro munosabatlarni saqlab qolish mumkin bo'lmaganda. Bunday holda, karlar o'qituvchisi bunday bolani reabilitatsiya qilish paytida erta normal ontogenezning butun mantig'ini takrorlashi kerak - kerak bo'lganda, yaqinlar bilan hissiy o'zaro munosabatlarni shakllantirishning dastlabki bosqichlariga qaytish.

Koxlear implantant bo‘lgan bolada yangi eshitish qobiliyatlari va nutqning o‘z-o‘zidan rivojlanishi uning ota-onalari bilan hissiy muloqotini to‘liq sensorli asosda boshlash orqali amalga oshiriladi. Ushbu “faol nuqtasi” Koxlear implant bo‘lgan bolalarning turli guruhlari uchun keng tarqalgan. Istisno - bu oila bilan hissiy o‘zaro ta'sirni saqlab qolishga muvaffaq bo‘lgan koxlear implant bo‘lgan kar bolalar, chunki bu holda boshlang‘ich nuqta ontogenez nuqtasiga aylanadi, bu yerda atrof-muhit bilan to‘liq hissiy asosda o‘zaro ta'sir kuzatiladi.

Bola qanchalik erta implantatsiya qilinsa, uning rivojlanishining kamroq bosqichlari to‘liq hissiy asosda “qayta tiklanishi” kerak bo‘ladi va reabilitatsiya davrida uning tabiiy rivojlanish yo‘liga o‘tish osonroq bo‘ladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Аутичный ребенок: пути помощи [Текст] / О.С. Никольская, Е.Р. Баенская, М.М. Либлинг. - М. : Теревинф, 1997. - 341,[1] с.
2. Баенская, Е.Р. Аффективное развитие ребенка в норме: первый год жизни [Электронный ресурс] / Е.Р. Баенская // Альманах Института коррекционной педагогики. – 2016. – Вып. № 24. – URL: <http://alldef.ru/ru/articles/almanah-24/affektivnoe-razvitie-rebenka-v-norme-pervyj-god-zhizni>
3. Боскис, Р.М. Глухие и слабослышащие дети. М.: Советский спорт, 2004. - 304 с.: ил.
4. Гончарова, Е.Л. Задачи сурдопедагога на разных этапах помощи детям с кохлеарными имплантами / Гончарова Е.Л., Кукушкина О.И. // Дефектология. - 2013. - № 6. - С. 23-32.
5. haqberdiyev, jamoliddin. (2020). THE IMPORTANCE OF MODERN TECHNICAL DEVICES IN THE DEVELOPMENT OF HEARING. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(64). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6183
6. haqberdiyev, jamoliddin. (2020). БОЛАЛАРНИНГ МАКТАБГА ПСИХОЛОГИК ТАЙЁРГАРЛИГИ МАСАЛАЛАРИ . *Архив Научных*

Публикация JSPI, 1(70). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6303

7. haqberdiyev, jamoliddin. (2020). THE IMPORTANCE OF COCHLEAR IMPLANT IN THE EDUCATIONAL SYSTEM OF CHILDREN WITH HEARING DISORDERS . *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(80)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6742

8. haqberdiyev jamoliddin"KOXLEAR IMPLANTATSIYADAN KEYIN BOLA QANDAY REABILITATSIYAGA MUHTOJ?" Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari [https:// ppmedu.jspi.uz](https://ppmedu.jspi.uz)

9. haqberdiyev jamoliddin, mannonova nozima NUTQNING KECHIKISHIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR VA UNI BARTARAF ETISH YO'LLARI Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari

10. Haqberdiyev, J. (2021). MAXSUS MAKTAB -INTERNATDA KOKLEAR IMPLANTLI BOLALARDA NUTQIY MULOQOTNI SHAKLLANTIRISH. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (2)*. извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/2631>

11. Haqberdiyev, J. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLIY RIVOJLANISHIDA KAMCHILIGI BOR BO'LGAN BOLALARNING O'YINLARINI TASHKIL ETISH BO'YICHA KORREKSION ISHLARINING XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1(4)*. извлечено от

<https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4748>

12. Haqberdiyev, J. (2022). KOXLEAR IMPLANTAT BOLALARDA OG'ZAKI NUTQNI IDROK ETISHNI O'RGANISH VA RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK USULLAR. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1(4)*. извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4747>

13. Haqberdiyev, J. (2021). ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЗАДЕРЖКУ РЕЧИ И ПУТИ ЕЕ УСТРАНЕНИЯ. *Журнал Педагогики и психологии в современном*

образовании, (1). извлечено от

<https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/1204>

14. Haqberdiyev, J. (2021). KOXLEAR IMPLANTATSIYADAN KEYIN BOLANI REABILITATSIYA QILISH MASALALARI. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(1)*. извлечено от

<https://art.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/713>

15. Haqberdiyev J. MAKTABGACHA YOSHDAGI KOXLEAR IMPLANTANT BOLALARNI TASVIRIY FAOLIYAT VOSITASIDA NUTQINI RIVOJLANTIRISH. ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE International scientific-online conference

https://zenodo.org/record/5855156#.YfuJ_99BzIU